

Адылова Б., Абделкарим М.А.

**ЧЫНЫГЫ АДАМДЫ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛ АДИСТИ ТАРБИЯЛООДО
ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАНЫН РОЛУ**

Адылова Б., Абделкарим М.А.

**РОЛЬ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ВОСПИТАНИИ ИСТИННОГО
ЧЕЛОВЕКА И ТВОРЧЕСКОГО СПЕЦИАЛИСТА**

B. Adylova, M.A. Abdelkarim

**THE ROLE OF FOLK PEDAGOGY IN THE EDUCATION OF A TRUE
HUMAN AND CREATIVE SPECIALIST**

УДК:371. 04

Бул макалада келечек муунду туура тарбиялоодогу орчундуу маселелерди ачуу менен улуттук акындардын чыгармаларындагы негизги каармандардын образдарынын тарбиялоодогу ордун үлгү катары көрсөтүшкөн.

Негизги сөздөр: чыныгы адам, үй-бүлө, жоопкерчилик, руханий мурас, ата-энени сыйлоо, ыйман-ызаат, ынтымак, меймандостук, мекен.

В статье раскрыты важные вопросы правильного воспитания будущего поколения, показано место в воспитании образов основных персонажей произведений национальных поэтов.

Ключевые слова: настоящий человек, семья, ответственность, духовное наследие, уважение родителей, нравственность, солидарность, гостеприимство, отечество.

The article reveals important questions of proper education of the future generation shown in the upbringing of images of the works of national poets.

Key words: a real man, family, responsibility, spiritual heritage, respect for parents, morality, solidarity, hospitality, homeland.

Замандын учурдагы талабы – чыгармачыл жактан жогорку, изденүү жана жаңылануунун жолунда иштей билген адистерди тарбиялоо менен бирге жөнөкөй адамды, чыныгы адамды, өлкөгө татыктуу патриот инсанды тарбиялоо болуп саналат.

Этнопедагог Г.Н. Волковдун «*Эң күчтүү, эң таасирдүү педагогика – элдик педагогика, ал эми тарбиячылардын мыктысы – эл*», - деген таамай сөздөрү талашсыз. Азыр келечек муундарды улуттук баалуулуктар менен азыктандырып, коомубуздагы саясий, социалдык-экономикалык өзгөрүштөрдү туура түшүнгөн жана учурдун талабына ылайык тарбиялоо маанилүү болуп жатат. Элибиздин эзелтеден руханий азыгы болуп, аң-сезимине жакын, таасири, таалим-тартиби жактан өзгөчөлөнүп турган улуттук баалуулуктары менен сыймыктанбай коё албайбыз.

Кыргыздардын байыртадан асырап-аздектеп бүгүнкү күнгө жеткирген руханий мурасы – накыл сөзү, эне тили, сөз казынасы болуп саналат. Нечен кылымдан бери элдик ырларда, дастандарда, оозеки санжырада байыркы кыргыз тарыхы, жашоо-турмушу, салты, ой-санаасы, акылмандыгы, үмүт-кыялы чагылдырылып, бизге баа жеткис тарбия берип келет. Кыргыз эли муундан-муунга айтылып келе жаткан бешик ырынан баштап, жомок, табышмак,

макал-лакап сыяктуу көөнөрбөс көркөм поэтика аркылуу балдарга таалим-тарбия берип, илим-билимин, дүйнө таануусун өстүргөн. Элдик оозеки чыгармалары калктын каада-салтын, салт-санаасын чагылдырган кыргыз оозеки прозасынын негизги бир жанры. Оозеки чыгармачылыкка кайрылуунун, ага көңүл буруунун бир нече себептери бар. Анда элибиздин түркүн доордогу турмушу, ой-пикири, түшүнүгү көркөм ой жүгүртүү аркылуу чагылдырып сүрөттөлөт.

Элдик оозеки чыгармалар өзүнүн эч кимди мажбурлабаган тарбиялык мааниси, эстетикалык суроо-талабына туура келген сапаттары, кызыктуулугу менен ар түрдүү жаштагы балдарды өзүнө тартып, алардын руханий дүйнөсүн байытып келет. Ал эми инсандын туура калыптануусуна коомдун, айлана-чөйрөнүн жана ички жан дүйнө тазалыгынын, жоопкерчилик сезиминин таасири өтө жогору экендигин эч ким танбас.

Тарбия берүүдө бирден-бир негизги таяныч бул сөз болуп эсептелинет. Ар бир сөздүн мааниси, орду, күчү бар экендигине эзелтен элибиз баа берип келген. Туура сөз адамды ойлонтот, оң нукка салат, өзүнүн жасаган ишине, мамилесине сын көз караш менен кароосуна түрткү берет. Ошондуктан, «баарынан сөз улук, баарынан биринчи сөз жаралган» - делип ар бир айтылган сөзгө кылдат мамиле жасашкан. Кыргыз эли ооздон-оозго өткөн санат, насыят ырлары аркылуу жаш муундарды ыймандуулукка, мекенчилдикке тарбиялап келишкен. Белгилүү акын Токтогул Сатылганов («Терме», «Санат», «Элиңе кызмат кыл» ж.б.) ырларында бардык ийгиликтин ачкычы – эмгек экендигин белгилеп, эмгектенген гана адам урмат-сыйга ээ болоорун айтып, дайыма ынтымактуу, боорукер болууга чакырат. Акын Байымбет Абдрахмановдун (Тоголок Молдо) («Жер жана анын балдары», «Үркөр-үркөр топ жылдыз» ж.б.), Калык Акиев, Жеңижок жана Молдо Кылычтын чыгармаларындагы эң негизги ой – адеп-ахлак, адамды курчап турган табияттын сулуугун көрүүгө жана сезе билүүгө, табият жараткан жергебиздин теңдеши жок кооздуктарына аяр мамиле кылууга, коомго, элине керек болгон муундардан өсүшүнө багытталган жана уул-кыздарыбыздын аң-сезимдерине сиңирип отурган.

Элдик оозеки чыгармалардагы жана көркөм адабияттардагы каармандар: Манас, Бакай, Курманбек, Айчүрөк, Бостон, Султанмурат, Чаргын ж.б.у.с.

– элдин идеалында тарбияланган, төгөрөгү төп келишкен инсандардын жашоосундагы негизги максат – элге кызмат кылуу, өз эл-жеринин жүгүн көтөрүү болуп саналган. Көркөм чыгармалардагы адеп, эстетика жөнүндөгү маселелердин үстүнөн ой жүгүртүү, келечек жөнүндө ойлоо ар бир инсандын ички дүйнөсүндө, ишениминде канчалык деңгээлде терең чагылдырылып кызыгуу пайда болсо, ошончолук эстетикалык сезими өөрчүйт. Жакшылыкты, намысты, чындыкты чагылдырган каармандардын образдары жаш муундардын көңүлүн өзүнө буруп, аларда аруу, ак, таза жашоого болгон умтулууну козгоп, адептүүлүк жана коомдук маселелердин үстүнөн ой жүгүртүүгө, элинин, ошондой эле жеке өзүнүн келечегин ойлоого түрткү берет.

Бүгүнкү жашоо-турмушубузда жаман жосундуу жүрүш-турушу, кылык-жоругу, сырткы жасалмалуулугу (адепсиздиги, ыймансыздыгы, жеке кызыкчылыгын элдин, коомдун, мекендин кызыкчылыгынан жогору коюу, адамга жасаган орой мамилеси ж.б.у.с.), ыплас сөздөрү жугуштуу оору сыяктуу жолдон азгырып, терс көрүнүштөргө жол ачып жаткандыгы көкүрөк өйүткөн маселелердин бири. Адамдын ички жан дүйнөсү канчалык булганыч болсо, коом да ошончолук тескери көрүнүштөгү түрдүү коркунучта экендиги күн санап айдан ачык болуп келүүдө.

Жан дүйнө дегендин мааниси эмнеде? Ал адам колу менен кармап, өлчөй албаган сезимдер: ыйман, намыс, абийир, уят, пейил, адилеттүүлүк ж.б. сапаттар – адамды айбандардан айырмалайт. Ал эми ач көздүк, мыкаачылык, ырайымсыздык, көрө албастык, ичи тардык ж.б. сапаттар – адамдын жан дүйнөсүнүн терс жактары.

Чыныгы адамды тарбиялоодо, жогоруда айтылгандай сапаттарды айырмалап, ой жүгүртүп, өзүнө керектүүсүн ылайыктап тандоодо улуттук өзгөчөлүктөр, касиеттер тарбиянын өзөгүн түзөт. Ата-бабаларыбыздын ыйык осуяттары – макал-лакаптарда, табышмак, жаңылмач жана жомоктордо чагылдырылып, бүгүнкү күндө да тарбиялык мааниси, күчү жагынан актуалдуу.

«Сөздүн көркү – макалда» дегендей кыргыз эли курч сөздөргө жыгылып, мактоо сөздөрү аркылуу зоболосу көтөрүлүп, сөзгө маани берип келишкен. Макал-лакаптар кайсы гана тематиканы камтыбасын, кандай гана турмуштук кырдаалдарда айтылбасын, негизги максаты – жаштарга ар тараптан таалим-тарбия берүү болуп саналат. Мисалы, кыргыз элинде эн биринчи баскычта **үй-бүлөнүн** орду тургандыгын элдик оозеки чыгармалардан, табышмактардан датаамай билсе болот. “Үй – ээси менен, баш – мээси менен”, “Ынтымак бар үйдө – ырыс бар”, “Баланын тентек болгону – үйүнөн”, “Ата жакшы – уул жакшы, эне жакшы – кыз жакшы”, “Ата көргөн – ок жанар, эне көргөн – тон бычар” ж.б. макал-лакаптар алгачкы тарбия үй-бүлөдөн, ата-энеден алынаарын баса белгилеп, улуу-кичүүнүн, ага-ининин, эже-сиңдинин, тууган, кошунанын ортосундагы мамилелерге көп көңүл бөлүшкөн.

“Ата-энеңди сыйласан, өз балаңдан жакшылык көрөсүң”, “Энеге баланын алалыгы жок”, “Уядан эмне көрсө, учканда ошону алат”, “Карысы бардын ырысы бар” ж.б. макалдар – **адептүүлүккө**, улууларды, ата-энени сыйлоого, ыйман-ызаатка; **эмгек** гана бардык ийгиктердин ачкычы экендигин, жакшы адам болуу, эмгекчилдикке үндөө: “Эксең эгин, ичерсиң тегин”, “Эмгек аздан өнмөк аз”, “Тек турганча, тегин иште”, “Кулча иштеп, бийче же”, “Жамгыр менен жер көгөрөт, эмгек менен эл көгөрөт” ж.б.; **ынтымакка**, биримдикке, өз ара сыйлашууга: “Жалгыз дарак токой болбойт, жалгыз өгүз кош болбойт”, “Бирдик болгон жерде тирдик”, “Бирөө билбегенди, бирөө билет”, “Ырыс алды – ынтымак”, “Достун түбү – маймак” ж.б.; кыргыз элине таандык **меймандостукка**: “Куттуу үйдөн кур чыкпайт”, “Конок – болжоосуз, өлүм – сураксыз”, “Конокко аш кой, эки колун бош кой;

Мекенге, элге болгон сүйүүгө: “Ар кимдин туулган жери – Мисир”, “Эл ыйык, элден чыккан – суюк”, “Эр жигит эл четинде, жоо бетинде”, “Туулган жердин топурагы – алтын” ж.б.; **акыл-эс, билимге**: “Билим – элге, суу – жерге”, Билимдүү болмок – оңой, адам болмок – кыйын”, “Билимдүүгө дүйнө жарык”, “Акыл – баштан, асыл – таштан”, “Акылдуу ката кетирсе, өзүн жемелейт, акылсыз ката кетирсе, жолдошун жемелейт”, “Акылдуунун сөзү кыска, айта салса – нуска” ж.б. тарбияласа; ошондой эле терс сапаттарды да “Калп – ырыс кесет”, “Калптын казаны кайнабайт”, “Жалганчы аксактан мурда колго түшөт” – **калп айтуу**; “Акмак өзүн эр ойлойт, аңгек өзүн жер ойлойт”, “Акылдуу бир сөздөн түшүнөт, акмакты түртмөйүнчө түшүнбөйт”, “Арак ичкен – тойдо мас, акылы жок – күндө мас” – **акылсыздык**; “Бербестин ашы бышпас”, “Ичи тар итине бок бербейт”, “Өзү тойбостун көзү тойбойт” ж.б. накыл сөздөр – **сарандык** сыяктуу адам баласына жат көрүнүштөрдөн алыс болууга тарбиялайт.

Кыргыз эли элдик жомокторду жаштарга тарбия берүүдөгү, турмушту үйрөтүүдөгү маанисине карай жогору баалап келишкен. Анда элибиздин турмуш абалы, түшүнүгү, дүйнөгө көз караштары көркөм ой чабыты аркылуу сүрөттөлөт. Кыргыз жомоктору аркылуу жакшы сапат, жакшы мүнөз менен таанышып, патриоттуулукка, гумандуулукка, түрдүү кыйынчылыктарды жеңүүгө, жакшы менен жаманды, оң менен терсти ажырата билүүгө үйрөткөн.

Жомокторду окуу, угуу жана жөндөмүнө жараша өздөрүнчө жомок айтуу – чыгармачыл ойлоонуда, өз алдынча ой жүгүртүүдө, ой бөлүшүп пикир алышууда баа жеткис сапаттарды калыптандырат.

Кыргыз жомоктору көчмөн элибиздин жашоо-турмушун (боз үй, ички жабдыктар), чарбасын (мергенчилик, малчылык), улуттук тамак-аш жана суусундуктарын (бешбармак, кымыз, айран), жаратылышын (өсүмдүк, тоо, жайыт, жайлоо), жаныбарларын (марал, бугу, бүркүт) чагылдырып, сезимталдыкка, эпчилдикке, жоопкерчиликке тарбиялаган. Элибиздин **айбанаттар тууралуу жомоктору** адам баласынын түрлүү терс көрүнүштөрүн, жаман адаттарын, кулк-мүнөздөрүн ашкерелеген. Мисалы,

“Кыргыз менен үкү”, “Куу түлкү”, “Алкы жаман карышкыр” жомокторунда сараңдыктын, ач көздүктүн арты жаман болоору, жамандыкты жакшылык жеңе тургандыгы айтылат.

Кыргыз элинин кереметтүү жомоктору адам баласынын жашоосундагы кыйынчылыктарды, сыноолорду жеңүүдө өзгөчө акылга, күчкө, шыкка басым жасап, чыдамкайлыкка жана эрктүүлүккө үндөгөн. Алдыдагы максаттарга жетүү үчүн айлакерликке, эпчилдикке, ойлоп табуучулукка үйрөткөн жомоктордун тобуна “Өнөрлүү бала”, “Атанын керээзи”, “Алтын куш” ж.б. кирет. Бул жомоктордо адамдын бакыт үчүн күрөшү, жакшы жашоого умтулуулары чагылдырылган.

Таалим-тарбиялык маанидеги жомоктордун катарына – **турмуштук жомоктор** кирет. Жомоктордо кереметтүү күчтөргө, ой чабыттарга караганда чыныгы жашоодогу окуялар – адамдардын ортосундагы мамилелер, турмуштагы жана үй-бүлөдөгү көйгөйлөр баяндалат. “Акылдуу кыз”, “Кыдыр, акыл, ырыс”, “Ырыс алды – ынтымак” ж.б. жомокторунда – адамды тапкычтык, иш билгилик, эмгек алдыга сүрөөрүн, кандай гана өнөр менен алышпагын элиңе, жериңе пайда келтирүү – башкы максат экендигин айгинелейт. Бардык жомоктор өзүнүн түзүлүшүнө, мазмунуна карабастан, чыныгы адам жөнөкөй элден чыгаарын, ал өзүнүн акылы, баатырдыгы, эмгекчилдиги, адаби менен өзгөчөлөнгөн жоопкерчиликтүү инсан болушуна багыт берет.

Кыргыз эли жалпы адамзатка таандык руханий дөөлөтү – **“Манас” эпосу** менен сыймыктанат. Кылымдар бою өчпөй, унутулбай келген бул эпос көлөмү жагынан гана эмес, жандуулугу, азыркы күндө да элдин эс-тутумунда сакталып, оозеки өмүр сүрүп келиши менен, тарыхый баскычтарды, кыргыз элинин тарыхын, турмушун, каада-салт, үрп-адат, улуттук оюндарын, бардык кырларын баяндап турган баалуу мурас.

Эпос кыргыз элинин руханий байлыгын чагылдырып, жаш муундарды адеп-ахлактык жана эстетикалык жактан тарбиялап келет. Эпосто бүгүнкү күндө эл арасында кеңири колдонулуп келе жаткан тарбиялык маанидеги каада-салт, үрп-адаттар камтылган: ымыркайдын төрөлүшү, балага ат коюу, бата берүү, аш, той өткөрүү, улуттук оюндар, куда түшүү, нике кыюу, акыркы сапарга узатуу, керээз айтуу ж.б.

көптөгөн үлгүлөр. *Баланын төрөлүшү, сүйүнчүлөө* – адамдарга кубаныч тартуулоо, бакыты менен тең бөлүшүү, жароокерлик; *баланын тушоосун кесүү* – жаман-жакшыны ажырата жана жеңе билүү, улуттук маданиятты сыйлоо; *меймандостук* – элге, улууларга, карыларга сылык болуу, аяр мамиле кылуу; *куда түшүү* – бири-бирин урматтоо, барктоо, үй-бүлө күтүүгө олуттуу кароо; *улуттук оюндар* – “Күрөш”, “Жамбы атмай”, “Ат чабыш”, “Эр сайыш” ж.б – эрктүүлүк, жоопкерчилик, ар-намыс, чечкиндүүлүк сапаттарын сиңирет. Андан сырткары “Манас” эпосу географиялык аталыштарды, элдик медицинаны да кеңири камтыйт. Ошондой эле Манас баатырдын эл, жер үчүн жүргүзгөн кармаштарда ийгиликке, жеңишке жетиши – ынтымактын, биримдиктин, эл аралык достуктун жана бири-бирине эриш-аркак болуунун үзүрү. Келечек муундарды тарбиялоодо атуулдук ар-намыс, мекенчилдик, элге берилгендик, кечиримдүүлүк сыяктуу жашоодогу баалуу асыл дөөлөттөр жардам берет.

“Манас” эпосуна токтолуу менен феноменалдуу эс-тутумга, өзгөчө касиетке ээ болгон манасчылык өнөр кыргыз элине гана таандык экендиги, азыркы учурда да жоголбой келатканы, мына ушундай баа жеткис дөөлөтүбүздүн сакталгандыгы үчүн, угуучуларга жан азык тартуулагандыгы үчүн манасчыларга ыраазыбыз.

Бүгүнкү күндө жаштардын жакшы-жаманга, жашоо-тиричилигинде жарашыктуу кийингени, курсагынын ач калгандыгы эмес, жан дүйнөсүнүн тазалыгына, турмушка болгон көз карашына, башкаларга жасаган адамгерчилик мамилесине көңүл буруубуз кечиктирилгис учурдун талабы экендиги талашсыз. Ошондуктан эртеңки күндүн, келечектин камын көрүү максатында ата-бабаларыбыздан калган накыл сөздөр, тарбиялык мааниси зор чыгармаларга көңүл буруу абзел.

Адабияттар:

1. «Ата мурас» сериясы. Накыл. - Бишкек, 2002.
2. Бакчиев Т.А. Манастаануу. - Бишкек, 2012.
3. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Чебоксары, 1974.
4. Кыргыз макал-лакаптары. Академик К.К. Юдахиндин жыйнагы. - Бишкек, 1999.
5. «Эл адабияты» сериясынын 20-тому. - Бишкек, 1998.

Рецензент: д.п.н., профессор Токсонбаев Р.Н.